

Др Миливоје Лапчевић,
доцент

УДК: 336.51/59
DOI: 10.46793/UPSSX.803L

НАЧЕЛО ОДГОВОРНОСТИ У СИСТЕМУ ФИНАНСИЈСКОГ УПРАВЉАЊА*

Резиме

Начело одговорности у поступању финансијских управљача налази се у основи тежњи савремених администрација да своје активности у што је могуће већој мери учине доступним суду грађана, чијим интересима су те активности и подређене. У овом раду аутор ће покушати да акценатује у којој мери је доследност у поштовању начела одговорности од значаја у поступцима реформисања система финансијског управљања. Такође биће указано и на савремену садржину овог начела као и основне форме кроз које се одговорност јавно-финансијских управљача може посматрати и оцењивати у савременим финансијским системима.

Кључне речи: *начело одговорности, буџетирање, учинци, финансијско управљање.*

1. Уводна разматрања

Тежње за модернизацијом савремених јавних администрација, бар декларативно, наслонене су на свестрану промоцију фундаменталних принципа демократије, кроз садржину коју им приписује данашњица. Реч је о начелима *транспарентности, одговорности и једнакости*, који су се наметнули као идејна подлога свих форми релација између државе, односно јавне администрације и грађана.

Док потреба уважавања захтева за једнакошћу грађана пред законом најпотпуније долази до изражаја при моделирању нормативне структуре пореског система, опредељење за пуном афирмацијом принципа транспарентности (енг. *transparency*) и одговорности (енг. *accountability*) требало би да буде највидљивије на пољу рационализације буџетских система, кроз, између осталог, усвајање иновативних техника јавног

* Рад је резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Крагујевцу: „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније”, који се финансира из средстава Факултета.

буџетирања. Наметање императива одговорности у свим аспектима реформи целине или сегмената јавно-финансијског система, има за најапстрактнији циљ самоосвешћење субјеката који су носиоци процеса доношења одлука у овој области.

Синтетички посматрано, принцип транспарентности (тј. захтев за већим степеном отворености механизма доношења политичких, економских и финансијских одлука према грађанима) и принцип одговорности (представљен кроз захтев за *приписивањем последица* изборима и одлукама носилаца јавног одлучивања), показују значајан степен међусобне интегрисаности, будући да одсуство транспарентности јавног одлучивања нужно имплицира и ерозијом одговорности финансијских управљача. То би нам, уједно, дало за право да, за потребе ове анализе, принципе одговорности и транспарентности синтетизујемо у један свеобухватан *принцип одговорности у ширем смислу*.

2. Принцип одговорност као теоријски аргумент рационализације јавних финансија

Почев од атинске демократије, преко библијских заповести, па све до еволутивних форми модерних демократских институција, концепт одговорности за доношење и реализацију јавних одлука задржао је своју основну супстанцу – обавезу полагања рачуна јавних управљача за реализацију поверених надлежности. Осовину принципа одговорности чини, заправо, комуникациони проток информација на релацији између одговорних управљача и оних субјеката чијим интересима та одговорност „служи“. „Већински део онога што данас сматрамо јавним менаџментом зависи од ефективне комуникације.“¹ Обезбеђење ефикасности јавног одлучивања у системима финансијског управљања почива на разумевању политике и политичких процеса и способности управљања јавним програмима у датом политичком контексту.² Задатак обезбеђења ефикасности, који се као приоритет поставља пред савремене управљаче, све мање је компатибилан са традиционалним моделима одговорности јавне администрације, која је, у складу са идејом коју је промовисао Вудро Вилсон, требало да буде „слуга“ политике. Систем сервисирања јавних услуга који је, у традиционалном моделу, почивао на „избегавању грешака“, постепено, на глобалној равни, постаје систем који почива на континуираном истраживању метода за унапређење ефикасности.

¹ Вид.: Frederickson, H.G. and Smith, K.B., *The public administration theory primer: Essentials of public policy and administration*, Boulder 2003, p. 107.

² Вид.: Frederickson, H. G., *How Politics Affects Public Programs*, in: Cleary, R. E., Henry, N.,(eds.), *Managing Public Programmes: Balancing Politics, Beyond the Bottom Line in Government*, McGill-Queens University Press, Montreal, 1991, p. 182.

Без обзира на начин на који можемо приступити његовом дефинисању, одређујући га као *однос*, *активност* или *правило понашања*, концепт одговорности увек претпоставља постојање *двостране* релације, при чему су, са једне стране, субјекти који врше алокацију одговорности и одређују њену садржину, док су са друге субјекти који прихватају такву алокацију, преузимајући обавезу полагања рачуна за одговорност која им је додељена.³

Актуелизација идеје о пуном поштовању принципа одговорности резултат је измењеног сагледавања позиције грађана, односно јавности, када су у питању како садржина тако и механизми доношења одлука од стране јавних управљача. Традиционална форма општења државе са грађанима почивала је на идеји свестране промоције принуде, као суштинског обележја сваке државе, односно на пасивизираном позиционирању јавности када је реч о механизмима доношења финансијских одлука. Другим речима, политичко одлучивање на изборима, представљало би, према конзервативним гледиштима, једини облик грађанске „партиципације“ у обликовању основних контура јавних потреба, док о њиховом учешћу у оперативним механизмима њихове конкретизације и обезбеђења, скоро да није било ни говора.

Прогресивна магнитуда експанзије јавног сектора у периоду после Другог светског рата, условила је нагли пораст интересовања научне јавности за феномен тзв. *јавног избора* (енг. *public choice*), који је подразумевао апликацију методолошког инструментаријума економске науке на политичке студије.⁴ Ране теоријске доприносе индиректног указивања на значај и домаћај начела одговорности, могли бисмо везати управо за *теорију јавног избора*⁵ (енг. *The Public Choice Theory*), која је, у феноменолошкој анализи одговорности, кренула „од врха“, покушавајући да удахне економски рацио у квалитет односа између државе и грађана (гласача).⁶ У том смислу, теорију јавног избора економска наука види као „авенију кроз коју се романтични и илузорни ставови о активностима

³ Вид.: Cutt, J., Murray, V., *Accountability and Effectiveness Evaluation in Non-Profit Organizations*, London, 2000, p. 1.

⁴ Вид.: Mueller, D. C., *Public Choice: An Introduction*, in: Rowley, C. K., Schneider, F., (eds.), *The Encyclopedia of Public Choice*, New York, 2004, p. 32.

⁵ „Отуда се, истина ређе, у финансијској литератури теорија јавног избора анализира под називима „економска теорија политике“ или „нова политичка економија“.

⁶ Сматрамо битним акцентовање чињенице да је изучавање јавног избора, као комплексног интердисциплинарног феномена, иницијално започело на терену јавних финансија. Целовит допринос теорији јавног избора и теорији јавних расхода дат је у радовима Ричарда Масгрејва (Richard Musgrave) и Пикока (Peacock) уз идејни ослонац на истраживања конекције јавног избора и јавних финансија аутора Виксела (Wicksell) и Линдала (Lindahl) с краја XIX и почетка XX века. Детаљније.: Mueller, D. C., *Public Choice: A Survey*, *Journal of Economic Literature*, Vol. 14, No. 2/76, pp. 395-410.

државе и деловању субјеката који њоме управљају, претапају у скуп ставова које карактерише велики скептицизам у погледу рада јавних управљача, при чему су ти ставови више уподобљени политичкој реалности „сагледивој“ од сваког грађанина понаособ.⁷

Уважавање поставки теорије јавног избора, као инструмента потенцирања управљачких перформанси доносилаца одлука од јавног значаја, на пољу проналажења и примене оптималних техника буџетирања, представља значајан помак у напорима за унапређењем ове есенцијалне области деловања јавне управе, упркос чињеници да је сама теорија у основи позитивистичка, те, као таква, више усмерена на објашњења и предвиђања уместо на предлоге унапређења.

Кључним помаком, који је у сфери буџетирања направљен заслугом теорије јавног избора, сматрамо чињеницу прихватања буџетских одлука као „политичких производа“, који, у савременим демократским системима, морају пронаћи своје „купце“. Политичким изјашњавањем на изборима, грађани заправо исказују своје преференције у погледу квантитета и квалитета јавних потреба, „купујући“ својим гласовима најприхватљивије политичке производе (обећања). Резони одлучивања грађана код евалуације *output*-а јавног менаџмента, бивају, у свим сегментима, уподобљени претпоставци да се поједници понашају рационално и егоистично, тежећи да максимизују властиту корист, у свим приликама и под свим околностима. Дакле, фокус интересовања теорије јавног избора представља анализа микро-планских механизма одлучивања, наспрам нормативистичких теорија буџетирања које углавном карактерише макро-планска фокусираност.⁸ Гласови бирача, у теорији јавног избора, представљају заправо специфичну форму „новца“ посредством кога се обавља својеврстан „трансфер користи“ између управљача и грађана. Јасно је, дакле, да се ови процеси базирају на односима поверења, при чему то поверење није безусловно, већ произилази из начина на који управљачи, посредством система јавних финансија, схватају своју *одговорност* за задовољење исказаних преференција. Ипак, да би гласачи били у позицији да реално процене у којој се мери буџетске одлуке у свим фазама буџетског процеса доносе у складу са исказаним преференцијама, и да, у складу са тим, обликују сопствене одлуке у наредним политичким циклусима, нужно је обезбедити механизме беспрекорног функционисања принципа транспарентности јавног одлучивања.

⁷ Вид.: Buchanan, J. M., *Politics without Romance: A Sketch of Positive Public Choice theory and Its Normative Implications*, in: Buchanan, J. M., Tollison, R. D., (eds.), *The Public Choice Theory II*, Ann Arbor, 1996, p. 11.

⁸ Вид.: Kraan, D. J., *Budgetary Decision – A Public Choice Approach*, Cambridge, 1996, p. 6.

Такође, проток реалних информација које ће, на политичкој равни, бити подлога евалуације перформанси јавног буџетирања од стране јавности, мора бити праћен и одсуством конфузије у одређивању субјеката којима би требало да буде приписана одговорност. Са једне стране, та конфузија може имати „инцидентни“ карактер, односно почивати на политичким намерама управљача да „збуне“ јавност како не би били идентификовани као субјекти одговорни за лоше *output*-е и *outcome*-е финансијског планирања. Степен утицаја ове форме „настртаја“ на рационално одлучивање бирача у директној је корелацији са нивоом интелектуалне, културолошке и информационе просвећености бирачког тела. Са друге стране, поменута конфузија може бити и институционално фондирана – сложеност и разгранатост нивоа територијално-политичког организовања и механизма формалне „расподеле“ одговорности за доношење и реализацију буџетских одлука између њих, представља институционалну гаранцију погрешног приписивања одговорности за учинке у процесима буџетирања. У том смислу, као један од сликовитијих примера могли бисмо навести Краљевину Шпанију, где се поред традиционалне вертикале територијално политичког организовања на централном, регионалном и локалном нивоу, издвајају и *аутономне области*, које су, да конфузија буде већа, дивергентно третиране у смислу садржине и обима додељених надлежности у сфери буџетирања. Такође, будући да је К. Шпанија чланица Европске уније, требало би указати и на супранационални терен доношења буџетских одлука, чији су носиоци, са једне стране, највише дистанцирани од грађана појединачних чланица, а са друге стране, најмање осетљиви на грађанску евалуацију продуктованих *output*-а. Овакве форме институционалне сложености резултирају значајним омашкама у приписивању одговорности за учинке буџетских одлука њиховим носиоцима на различитим нивоима одлучивања. Једноставно, у тако сложенем институционалном оквиру одговорност за *output*-е бива приписана „најочигледнијим“ актерима процеса буџетирања.⁹

Уколико, на стратешкој равни, постоји истинска политичка намера да квалитет евалуације учинака финансијских одлука владе од стране грађана, буде базиран на резонима *homo economicus*-а, онда би јавност,

⁹ Вид.: Aguilar, P., Sánchez-Cuenca, I., *Performance or Representation? The Determinants of Voting in Complex Political Context*, in: Maravall, J. M., Sánchez-Cuenca, I., (eds.), *Controlling Governments – Voters, Institutions and Accountability*, Cambridge 2008, p. 108, Gomez, B. T., Wilson J. M., *Cognitive Heterogeneity and Economic Voting: A Comparative Analysis of Four Democratic Electorates*, *American Journal of Political Science*, Vol. 50, No. 1, pp. 130-132. и Hurrelmann, A., *Multilevel Legitimacy: Conceptualizing legitimacy Relationship between the EU and National Democracies*, in: DeBardeleben, J., Hurrelmann, A., (eds.), *Democratic Dilemmas of Multilevel Governments: Legitimacy, Representations and Accountability in the European Union*, New York, 2007, pp. 17-25.

институционално и културолошки, требало да буде усмеравана у том правцу. Супротно од тога, циљано усмеравање политичког курса појединачних држава у сферу непрерађеног и безкритеријумског национализма, удруженог са неговањем ниског степена софистицираности јавног мњења, у пресудној мери спутава грађанског *homo economicus*-а, затварајући, уједно, врата ефектуације „јавног избора“.

Иако је теорија јавног избора тежњу за максимизацијом користи у процесу доношења одлука првобитно анализира на политичкој равни, везујући је за понашања бирача и доносилаца одлука на највишем, политичком нивоу (одлуке парламента и владе), врло брзо су основни резони овог приступа апликовани и на понашање „бирократа“ у систему јавног буџетирања.¹⁰ Анализа овог питања од изузетног је значаја на плану успешне имплементације савремених буџетских техника које су окренуте *output*-има и *outcom*-има јавне потрошње.

Следећи логику теоретичара јавног („рационалног“) избора (тзв. „рационалисти“), по којој се „сви феномени могу свести на индивидуално понашање“¹¹, остало је да се испита: на подлози којих мотива представници јавне администрације, који су изван зоне експлицитног политичког одлучивања, сагледавају природу свог позиционирања у процесима (микро)буџетирања. На ово питање одговор су понудила два, у значајној мери супротстављена модела у оквиру теорије рационалног избора. Прво решење, за потребе наше анализе, назваћемо *моделом трошковне екстензије*, док би други приступ најприближније могли означити као *модел микробуџетске дистинктивности*.

3. Форме одговорности управљача у систему управљања јавним расходима

Неретко конфузне интерпретације природе и садржине одговорности доносилаца одлука у систему јавног буџетирања од стране екстерних посматрача, делимично су последица чињенице да је ова одговорност „распршена“ кроз мноштво различитих форми које се не искључују, већ су углавном међусобно испреплетане. У политичко-економским системима ненавикнутим на идеју полагања рачуна у погледу садржине и ефеката јавног одлучивања, начелу одговорности се обично приступа једнострано,

¹⁰ У овом делу анализе, појам „бирократа“ нећемо пројектовати на све припаднике јавне администрације, већ само на оне чији обим овлашћења у процесима буџетирања значајно обликује садржину микробуџетских планова државних органа, организација и институција у којима су ангажовани. У литератури са англосаксонског подручја ова категорија административаца често се означава термином *senior officials*. У том смислу, вид.: Niskanene, W. A., *Bureaucracy: Servant or Master?*, London, 1973, p. 11.

¹¹ Вид.: King, D. S., *The New Right: Politics, markets and Citizenship*, Basingstoke, 1987, p. 94.

на начин да се овај принцип готово изједначи са различитим облицима контроле у сфери јавног одлучивања. Овакве артифицијелне симплификације принципа одговорности сматрамо штетним, будући да контролни механизми представљају само оперативне полуге принципа одговорности, које, свакако, не омеђују његову садржину. Политички опортунизам који одговорност своди искључиво на контролу, често има за прикривени циљ маргинализацију овог принципа.

Комплексност феномена одговорности јавног одлучивања видљива је и у чињеници, да, примењујући различите критеријуме, можемо изоловати бројне форме, односно димензије одговорности.¹²

Полазећи од критеријума „извора“ одговорности, у оквиру традиционалних теоријских гледишта важила је дихотомна подела на *хијерархијску* и *правну* одговорност, при чему су тек касније, са пробојем идеја новог менаџеријализма, овим формама придодате и *професионална* и *политичка* одговорност.

Хијерархијска одговорност учесника у процесу буџетирања „извире“ из вертикалног позиционирања ових субјекта у ланцу реализације активности у процесу буџетирања. Она почива на хијерархијском надзору над извршавањем оперативних задатка и стандарда оперативних процедура, при чему се очекивано понашање ниже позиционираних субјекта изједначава са послушношћу. Без обзира на исказани степен одлучности у обликовању савремених буџетских система према захтевима рационалног буџетског техницизма, ни у једном примеру реформи хијерархијска одговорност није могла бити доведена у питање.

Правна одговорност, са друге стране, почива на уважавању екстерно прецизираних очекивања и стандарда учинака посредством правних аката, при чему је, и у овом случају, такође нужно установити делотворне механизме контроле њихове примене.¹³ Природа и квалитет одговорности у систему хијерархијског потчињавања није компатибилан са захтевима новог менаџеријализма. Прогресивисти истичу да хијерархијска одговорност спутава иновативност у сфери микробуџетирања чинећи нижепозициониране јавне администраторе „превише одговорним“ према интересима њихових политичких „ментора“.¹⁴

Наспрам хијерархијске и правне одговорности које почивају на ригидности и регулацији, политичка и професионална одговорност у

¹² Гледишта која инклинирају изједначавању одговорности и контроле, пројектују класификациони оквир контролних механизма и на форме одговорности. У том духу је, примера ради, разликовање *ex ante* и *ex post* одговорности (контроле) као и *интерне* и *екстерне* одговорности (контроле).

¹³ Вид.: Romzek, B. S., *Where the Buck Stops: Accountability in Reformed Public Organizations*, in: Ingraham, P.W., Thompson, R. J., Sanders, R. P., (eds.), *Transforming Government: Lessons from the Reinvention Laboratories*, San Francisco, 1998, p. 197.

¹⁴ Вид.: Behn, R. D., *Rethinking Democratic Accountability*, Washington 2001, p. 53.

савременим системима финансијског управљања почивају на рационалној (умереној) дерегулацији и флексибилности. Политичка одговорност извире из захтева за делањем у складу са очекивањима директних и индиректних политичких евалуатора ефикасности и ефективности планова јавне потрошње - пореских обвезника у функцији гласача и националних представничких органа.¹⁵

Институционална одговорност везује се вредновање активности финансијских планера и екуектора у процесу буџетирања од стране институција које су позициониране као екстерни, независни субјекти супервизије и контроле, при чему се као предмет одговорности утврђују како легалност тако и економичност, ефикасност и успешност пословања одговорних субјеката.¹⁶ Неометано функционисање екстерне ревизије јавних рачуна, као „форума“ институционалне одговорности представља круну подухвата изградње принципијелног и транспарентног односа између креатора буџета и грађана у погледу обима, начина и правилности трошења јавних средстава.¹⁷

Незауостављиво уможавање учесника у савременим буџетским системима актуелизовало је и питање њихове *професионалне одговорности* за реализацију надлежности из свог делокруга. Реч је о потреби усклађивања деловања доносилаца одлука са стандардизованим правилима професије и уобичајеном професионалном праксом.¹⁸ Илустрације ради, активирање механизма интерне и екстерне ревизије, као нужан корак у реформама буџетских система транзиционих економија, додатно је нагласило значај професионалне одговорности, постављајући пред носиоце ових активности захтев за уважавањем правила професије који су утврђени како на националном тако и на наднационалном нивоу. На микробуџетском плану, актуелизација питања професионалне одговорности представља неминовност имплементационог амбијента савремених буџетских техника, у оквиру којег су процеси буџетирања и управљања чврсто повезани у јединствени механизма усмерен на повећање делотворности јавне потрошње.

¹⁵ Исто, стр. 198.

¹⁶ Вид.: Bovens, M., *Public Accountability*, in: Ferlie, E., Lynn, L. E., Politt, C., (eds.), *The Oxford Handbook of Public Management*, New York 2015, p. 188. и Politt, C., Summa, H., *Reflexive watchdogs? How supreme audit institutions account for themselves*, *Public Administration*, Vol. 75, No. 2, p. 313-315.

¹⁷ Детаљније: Лапчевић, М., *Друштвено-политички значај екстерне јавне ревизије*, Зборник радова: XXI век – век услуга и услужног права, књ. 5, Крагујевац 2014, стр. 341.

¹⁸ У питању је један од ретких типова одговорности који, по правилу, није структуриран по хијерархијској вертикали.

4. Уместо закључка

Основни разлог потенцирања одговорности субјекта који управљају средствима пореских обвезника, је управо у природи њихове релације са јавним ресурсима, а у чијем средишту се налази питање поверења. Оријентисаност на *резултате*, као једна од одлика напредних, савремених система јавнофинансијског менаџмента, усмерава управљаче на иновативне механизме управљања јавним ресурсима, чиме се, у још већој мери, акцентује питање њихове одговорности.

Док владе широм света постају све мање имуне на захтеве за модернизацијом, паралелно се одвијају процеси усложњавања економских и финансијских структура, при чему механизми балансирања јавних финансија, обезбеђења јавних добара, и управљања системом јавних расхода показују иманентну склоност „измицању“ захтевима за одговорношћу.¹⁹ Претерана комплексност институционалних структура и организационих форми јавног одлучивања савршен су подијум за девалвацију принципа одговорности, па се њихова симплификација сматра нужним предусловом оживотворења овог начела.

Уколико пођемо од укупног глобалног финансијско-политичког амбијента, могли бисмо истаћи два битна фактора који упућују на потребу доследног инсистирања на начелу одговорности. Први разлог тиче се чињенице да је пролонгирање трајнијег решавања фискалних турбуленција (својствених многим савременим државама), довела до драстичног урушавања поверења јавности у управљачке потенцијалне доносилаца финансијских одлука, како на националном, тако и на супранационалном нивоу (пример Европске уније). Гледано из тог угла, реактуелизација принципа одговорности и „убризгавање“ нове супстанце у његову садржину на свим нивоима и подручјима одлучивања, примарно доприноси поновном успостављању поверења јавности у финансијску активност државе. Дакле, раст легитимитета јавног одлучивања у директној је корелацији са степеном спремности доносилаца одлука да прихвате одговорност за учинке својих активности „у светлу договорених очекивања“.²⁰ Други разлог, примењив на земље у развоју и транзиционе економије, састоји се у манифестовању екстерних притисака усмерених на пуну афирмацију принципа одговорности, при чему се његово успостављање у већој мери манифестује као плод реактивног уместо проактивног одговора на изазове транзиционих процеса.

¹⁹ Вид.: Fölscher, A., *Budget Transparency – New Frontiers in Transparency and Accountability*, Transparency and Accountability Initiatives, London, 2010, p. 16.

²⁰ Вид.: Plumptre, T.W., *Beyond the Bottom Line in Government*, McGill-Queens University Press, Montreal, 1991, p. 182.

*Milivoje Lapčević, Ph.D.,
Assistant Professor*

THE PRINCIPLE OF ACCOUNTABILITY IN THE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM

Summary

The principle of accountability in the actions of financial managers is at the basis of the aspirations of modern administrations to make their activities as much as possible available to the court of citizens, whose interests these activities are subordinated to. In this paper, the author will try to emphasize the extent to which consistency in respecting the principle of accountability is important in the procedures for reforming the financial management system. It will also be pointed out the contemporary content of this principle as well as the basic forms through which the responsibility of public financial managers can be observed and evaluated in modern financial systems.

Key words: *principle of accountability, budgeting, performances, financial management.*

Литература

- Aguilar, P., Sánchez-Cuenca, I., *Performance or Representation? The Determinants of Voting in Complex Political Context*, in: Maravall, J. M., Sánchez-Cuenca, I., (eds.), *Controlling Governments – Voters, Institutions and Accountability*, Cambridge, 2008.
- Behn, R. D., *Rethinking Democratic Accountability*, Washington, 2001.
- Bovens, M., *Public Accountability*, in: Ferlie, E., Lynn, L. E., Politt, C. (eds.), *The Oxford Handbook of Public Management*, New York, 2015.
- Buchanan, J. M., *Politics without Romance: A Sketch of Positive Public Choice theory and Its Normative Implications*, in: Buchanan, J. M., Tollison, R.D. (eds.), *The Public Choice Theory II*, Ann Arbor, 1996.
- Gomez, B. T., Wilson, J. M., *Cognitive Heterogeneity and Economic Voting: A Comparative Analysis of Four Democratic Electorates*, *American Journal of Political Science*, Vol. 50, No. 1/2006.
- Kraan, D. J., *Budgetary Decision – A Public Choice Approach*, Cambridge, 1996.
- King, D. S., *The New Right: Politics, markets and Citizenship*, Basinstoke, 1987.

- Cutt, J., Murray, V., *Accountability and Effectiveness Evaluation in Non-Profit Organizations*, London, 2000.
- Лапчевић, М., *Друштвено-политички значај екстерне јавне ревизије*, Зборник радова: XXI век – век услуга и услужног права, књ. 5, Крагујевац, 2014.
- Mueller, D. C., *Public Choice: An Introduction*, in: Rowley, C. K., Schneider, F., (eds.), *The Encyclopedia of Public Choice*, New York, 2004.
- Mueller, D.C., *Public Choice: A Survey*, *Journal of Economic Literature*, Vol. 14, No. 2/76.
- Niskanene, W. A., *Bureaucracy: Servant or Master?*, London, 1973.
- Plumptre, T. W., *Beyond the Bottom Line in Government*, McGill-Queens University Press, Montreal, 1991.
- Romzek, B. S., *Where the Buck Stops: Accountability in Reformed Public Organizations*, in: Ingraham, P. W., Thompson, R. J., Sanders, R.P. (eds.), *Transforming Government: Lessons from the Reinvention Laboratories*, San Francisco, 1998.
- Politt, C., Summa, H., *Reflexive watchdogs? How supreme audit institutions account for themselves*, *Public Administration*, Vol. 75, No. 2/1997.
- Fölscher, A., *Budget Transparency – New Frontiers in Transparency and Accountability*, *Transparency and Accountability Initiatives*, London, 2010.
- Frederickson, H. G., Smith, K. B., *The public administration theory primer: Essentials of public policy and administration*, Boulder, 2003.
- Frederickson, H. G., *How Politics Affects Public Programs*, in: Cleary, R. E., Henry N., (eds.), *Managing Public Programmes: Balancing Politics, Beyond the Bottom Line in Government*, Montreal, 1991.
- Hurrelmann, A., *Multilevel Legitimacy: Conceptualizing legitimacy Relationship between the EU and National Democracies*, in: DeBardeleben, J., Hurrelmann, A. (eds.), *Democratic Dilemmas of Multilevel Governments: Legitimacy, Representations and Accountability in the European Union*, New York, 2007.